

col·laboracions festeres

Paco Sempere

EL "TOMASÍN" DELS MARROCS

The image displays a musical score for the song 'El Tomasín'. It consists of five staves of music in 2/4 time. The first two staves are labeled 'Versió original' and 'Versió Tomasín'. The next two staves are also labeled 'Versió original' and 'Versió Tomasín'. The fifth staff is labeled 'Compasos de la versió original suprimits en les actuals' and shows a sequence of notes that are omitted in the current versions.

A la filà dels Marrocs, com a la resta de les filae de Bocairent, tenen composicions i melodies que les identifiquen. Una de les més conegudes d'aquesta filà és el "Tomasín", que s'interpreta, fonamentalment, quan els festers, pujant pel carrer Bisbe Mahíques, estan arribant a la porta del maset, després dialgun acte.

Aquesta melodia sempre s'ha considerat una cançó popular valenciana, ja que a altres localitats valencianes és coneguda com "el maseret", "Ramonet", "Vicentet" "Pasqualet" i també és coneguda a Catalunya com "el Joanet" o "Pepet".

Com es diu al blog "Memòries d'un tabaleter", amb aquest darrer nom ja apareix al setmanari satíric català "El Be Negre", al nº 99, de maig de 1933, com a guanyador d'un premi de poesia. Aquesta diu així:

*Ai, Pepet,
si vas a l'hort,
cull tomàquets,
cull tomàquets.
Ai, Pepet,
si vas a l'hort,
cull tomàquets i un pebrot
si vas a l'hort!*

No obstant, l'origen d'aquesta melodia és una cançó francesa anomenada "Si tu veux....Marguerite" (Si vols....Margarida), o també "Si tu veux faire mon bonheur" (Si vols fer-me feliç), amb la música d'Albert Valsien, la lletra de Vincent Telly, que va fer famosa a principis del s. XX als teatres i cabarets parisencs el cantant i actor Harry Fragson.

Aquestes dades no són cap novetat; ja s'hi referia Joan Fuster als seus escrits sobre música: "Allò del Marianet si vas a l'hort, /porta figures, porta figures, /porta figures

i albercocs... és una adaptació emergent d'un passatge d'opereta francesa: Si tu veux faire mon bonheur, Marguerite, Marguerite, etc..." Açò apareix citat al llibre "Joan Fuster i la música" que va editar la Universitat de València al 2012, on es recullen les aportacions que diversos especialistes feren a la "VIII Jornada Joan Fuster" celebrada a Sueca l'any 2010. El capítol "Joan Fuster i la música tradicional" està a càrrec de Vicent Torrent i Centelles, musicòleg i membre d'"Al Tall".

Albert Valsien (de naixement Nathan Albert Valensi) va ser un compositor i director nascut a l'Alger en 1882 i mort a París en 1955. Era més conegut pels seus arranjaments de composicions d'altres autors que per les seues pròpies, ja que aquestes no van ser molt conegudes i moltes s'han perdut.

Vincent Telly (1881-1957) és el pseudònim de Joseph Vicentelli i era un lletriste col·laborador habitual de compositors i cantants de l'època, com Georgette, Mayol o Maurice Chevalier.

Harry Fragson era el nom artístic de Victor-Léon Pot, (o Vincent), nascut a Londres en 1869 i mort a París a finals de 1913. La seua mort va ser molt tràgica. El dia 30 de desembre de 1913 el presentador del teatre-cabaret "Alhambra" de París va ixir a l'escenari a dir que

M^o Fragson havia sigut assassinat. La gent va començar a riure pensant que era una broma que formava part de l'espectacle i que Fragson iiria a l'escenari de forma espectacular. Son pare, de 83 anys, en una de les moltes discussions amb el seu fill, li va pegar tres trets al cap, morint hores després a l'hospital. Aquest assassinat va aparèixer als principals periòdics espanyols de l'època el 31 de desembre de 1913. El motiu de la mala relació era que els dos vivien junts amb l'amant del fill, cosa que el pare no acceptava. Segons va declarar el pare a la policia després del parricidi, tenia intenció de suïcidar-se ell, però en l'últim moment va disparar al fill.

Fragson, que era molt famós als anys del canvi de segle (XIX-XX) i cobrava més de 1.000 francs per actuació, va deixar una important fortuna, que son pare no va poder heretar per haver sigut l'assassí.

Quant a la cançó "Si tu veux....Marguerite" està formada per una primera part que es repeteix quatre vegades amb lletres diferents, i una tornada (el conegut "Tomasín, si vas a l'hort.....") que diu així:

*Si tu veux faire mon bonheur
Marguerite Marguerite
Si tu veux faire mon bonheur
Marguerite donne-moi ton coeur
(Si vols fer-me feliç
Margarida Margarida,
si vols fer-me feliç,
Margarida dona'm el teu cor)*

A la cançó original, hi ha quatre compassos que fan de nexa d'unió entre les estrofes i la tornada que no es canten a les versions actuals.

Pel que fa a la melodia, tant en les estrofes (que al "Tomasín" dels Marrocs és la part instrumental) com a la tornada (Tomasín, si vas a l'hort, porta figues, porta figues, etc....) hi ha xicotetes diferències que no impedeixen reconèixer la cançó com a la mateixa.

També, a la versió de Bocairent hi ha una tercera secció instrumental que no existeix a l'original i que és com una variació de la tornada.

La melodia d'aquesta cançó (més concretament, la tornada) s'utilitza sovint a les manifestacions als carrers de França, utilitzant el nom del ministre o càrrec al que va dirigida la protesta. "Si vols fer-me feliç, Margarida, Margarida, si vols fer-me feliç, dona'm el teu cor" es canvia per:

*"(Ministr'), si tu savais,
ta réform, ta réform,
(Ministr'), si tu savais,
ta réform où on s'la met."*

El que podria ser un exemple actual:

*"Macron, si sapieres
la teua reforma, la teua reforma,
Macron, si sapieres
la teua reforma on ens la fiquem..."*

Aquesta melodia (la tornada) s'utilitza també com a cançó infantil a França: es forma un rotgls i al centre es posa una xiqueta, que és "Margarida". El rotgls comença

a rodar cantant la primera estrofa. Aleshores "Margarida" elegeix a una altra xiqueta que va al centre mentre el rotgls segueix girant i es canta la segona estrofa. A la fi, la xiqueta elegida és la nova "Margarida" i l'altra torna al rotgls.

També és molt coneguda a les famoses i populars carnestoltes de la ciutat francesa de Dunkerque, on s'afegeixen uns versos en els que "Marguerite" respón d'una forma prou "grollera" a la sol·licitud "donne-moi ton coeur"

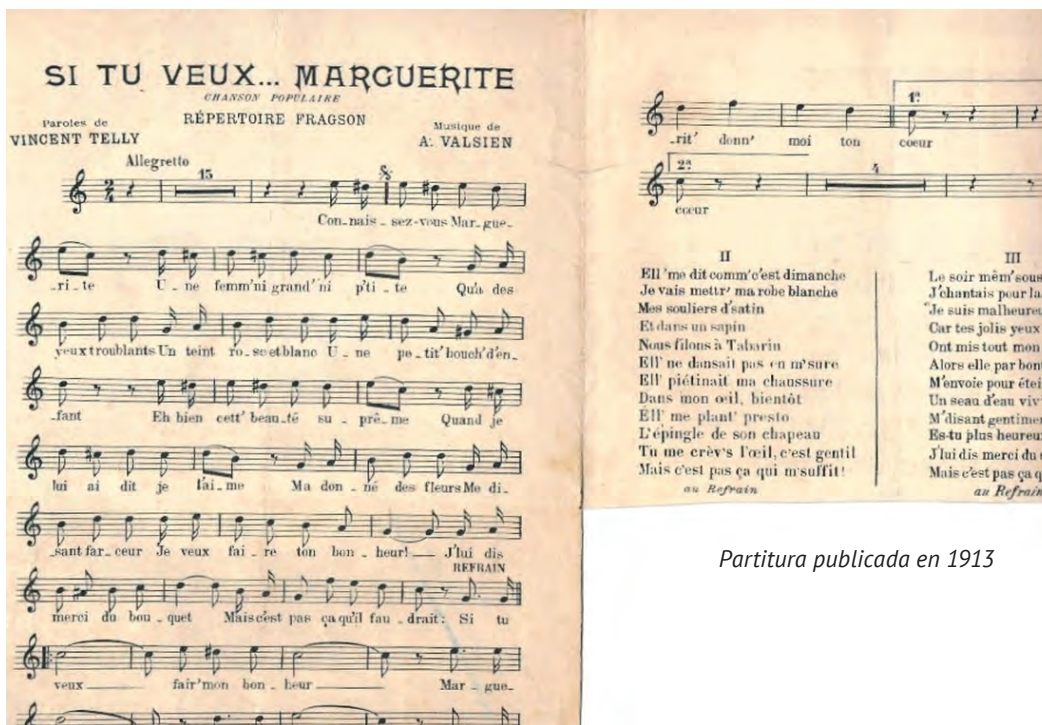
*"Marguerite a répondu,
Si t'es sage, si t'es sage
Marguerite a répondu
Si t'es sage, t'auras mon cul"*

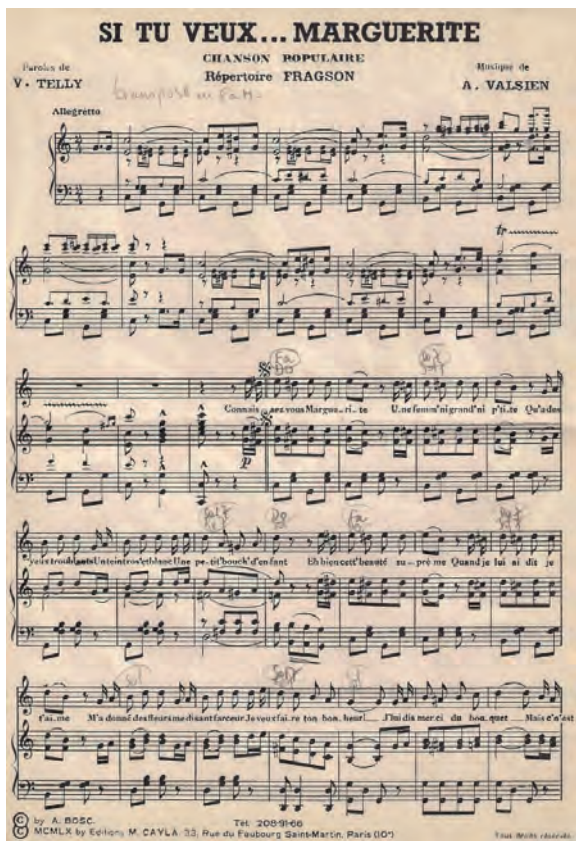
Aquesta cançó apareix a les pel·lícules "La Gran Il·lusió" (1937) de Jean Renoir, cantada per Julien Carette, i a "Hugo" (o també "La invenció de Hugo", 2011), de Martin Scorsese, per Olivier Constantin i Jean Michel Bernard.

En els següents enllaços (entre d'altres) es pot escoltar la versió original de 1913 per H. Fragson:

http://www.dutempsdeserisesauxfeuillesmortes.net/paroles/si_tu_veux_marguerite.htm
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1311184h>

Partitura publicada en 1913

Partitura publicada en 1960

I en aquest, una altra versió de 1930 per Malloire: <http://www.bide-et-musique.com/song/7883.html>

També va ser enregistrada per Guy Marchand al disc "Guy Marchand chante Fragson" (1970), i per Luc Barney (1960) i Claude Chevalier amb les seues orquestres.

Quant a les partitures, es va editar per primera vegada l'any 1913 per August Bosch, amb una caricatura de Fragson a la portada de Clérice Frères (família de dibuixants francesos). D'aquesta pot ser la portada i la part vocal, encara que no està completa.

Hi ha una edició de 1960 de M. Cayla amb el copyright de A. Bosch, per a piano i veu que està completa.

En aquestes dues edicions hi ha una primera part instrumental que és la tornada. Al compàs nº 16 comença la primera estrofa.

També hi ha una altra edició que s'ha subtitulat "Polka-marcha sobre els motius de la cèlebre cançó creada per Fragson", on s'han afegit quatre compassos d'introducció, de la qual tans sols he vist la partitura per a violoncel.

José Fº Bernat Belda

ZUAVOS DE BAHÍA

Los Zuavos de Bahía o también denominados Zuavos Baianos fueron regimientos que se crearon en 1865 formando parte del ejército imperial brasileño durante la Guerra de la Triple Alianza o la Guerra de Paraguay, conflicto que duró desde 1864 a 1870, entre la coalición de Uruguay, Argentina y el Imperio de Brasil contra Paraguay. Fue una de las mayores guerras de América del Sur del siglo XIX.

Los regimientos de los Zuavos de Bahía estaban formados sólo por negros bahianos, tanto si eran liberados como si no lo eran, que se unían al ejército como voluntarios. Su participación fue reducida en comparación con otros cuerpos de voluntarios de la patria. Los negros liberados formaban parte de forma automática de estos regimientos cuando se presentaban voluntarios. Los esclavos prófugos se alistaban para conseguir su libertad si volvían vivos de la guerra. Algunos terratenientes para evitar ser enviados al frente mandaban a sus esclavos para sustituirlos.

Fueron considerados por sus enemigos como soldados de segunda clase, pero los Zuavos de Bahía, al igual que los Zuavos franceses lucharon ferozmente y probaron su valor en todas las batallas donde participaron. Se estima que el total de soldados de color que componían el ejército imperial brasileño estaba en torno del 5 al 7% de su totalidad.

Al igual que sus predecesores, los Zuavos Baianos formaban parte de los regimientos de infantería ligera en el campo de batalla, es decir, formaban parte de la vanguardia del ejército imperial brasileño, cuyas funciones eran las de reconocimiento del terreno, luchar en las primeras escaramuzas que se producían en el campo de batalla y dejar libre el camino a la infantería pesada.

Las batallas en las que participaron los Zuavos de Bahía fueron entre otras:

- El Cerco de Uruguaiana, agosto de 1865. El ejército paraguayo tomó la ciudad sin resistencia, pero tras la batalla de Jataí, las fuerzas armadas paraguayas se fortificaron en la ciudad y esperaron al enemigo. Las fuerzas estaban descompensadas, ya que los paraguayos contaban con 8.000 soldados, mientras que en la triple alianza tenían más de 18.000 hombres. El cerco duró hasta el 18 de septiembre, sin librarse ninguna batalla. El líder paraguayo, el general Estigarribia se rindió tras quedarse sin víveres.
- La batalla de Tuiuti, 26 de mayo de 1866, ataque por sorpresa por parte del ejército paraguayo, ya que tenían información de que iban a ser atacados. Los paraguayos casi alcanzaron las baterías de artillería aliadas

y también el campamento aliado, pero el ejército imperial brasileño logró, desesperadamente, alejar a las fuerzas paraguayas de su objetivo crítico. En el lado argentino, los paraguayos lograron hacer que la caballería argentina se retirara. La batalla se transformó en una serie de ataques y contraataques, quedando el ejército paraguayo muy mermado, con más de 6.000 bajas del total de 26.000, mientras en el lado aliado fueron menos de 1.000 de un total de 35.000 hombres. Siendo ésta una de las batallas más sangrientas de toda América del Sur.

Tras la finalización de la guerra de Paraguay con la victoria de la Triple Alianza, los tres batallones de Zuavos que se crearon volvieron a Bahía, recibidos por la ciudadanía con júbilo y alegría, pero tristemente tras su entrega en el campo de batalla no fueron completamente reconocidos, tan solo unos pocos tuvieron posiciones importantes y reconocimiento. Pero no solo fueron olvidados por el imperio brasileño, sino que también lo hizo ya siendo república, ya que renegaban de su pasado negro, retirando privilegios a algunos Zuavos Baianos que demostraron su bravura en el campo de batalla. Pero los negros del ejército brasileño dieron su sangre por su patria y libertad, luchando con garra y bravura contra el enemigo paraguayo y teniendo un papel destacado

en toda la guerra. Independientemente de su raza, los Zuavos Baianos ciertamente lucharon con bravura impar, marcando todo el esfuerzo de guerra brasileño y siendo también decisivos para la victoria total de la Guerra del Paraguay.

Su uniforme, al igual que en el de muchos regimientos de la Guerra Civil Americana (1861-1865), era prácticamente igual que el original de los Zuavos franceses, con su chaqueta corta sin cuello, faja de lana en color azul, pantalones bombachos en rojo, polainas de lona blanca, y el fez característico con la borla. Pero el elemento diferenciador es el chaleco (gilet), sobre todo en sus colores, no azul con ribete rojo, sino verde con el ribete en amarillo. Esta diferencia se debe a los colores utilizados en la bandera del Imperio de Brasil de 1822, cuyos colores verde y amarillo representaban a las familias reales de Braganza y Habsburgo. Fueron denominados por el Conde d'Eu como el regimiento más hermoso del ejército brasileño, no solo por su uniforme, sino por su organización y entrega en la lucha.

Respecto al armamento, estaban igual de equipados que el resto de voluntarios de la patria, el arma utilizada, y que por aquella época fue una innovación por su precisión, fue la carabina de fabricación belga "Minié", que utilizaba las balas del mismo nombre, que a diferencia de las balas redondas de los antiguos mosquetes, estas balas, al expandirse por la parte trasera, tras la deflagración, se ajustaban al ancho del ánima de cañón que estaba rayado, y eso permitía que la bala girase sobre sí misma y su trayectoria fuera recta y precisa.

También tenían una característica los Zuavos Baianos en la batallas, sobre todo cuando asaltaban las trincheras paraguayas, y era la utilización de la conocida lucha capoeira, un arte marcial afro-brasileño que utiliza la danza, música y acrobacias, que gracias sus rápidos y complejos movimientos, permitía abatir al enemigo con patadas, fintas y derribos.

Nacho Silvestre

BIBLIOGRAFÍA

- *A participação dos negros escravos na guerra do Paraguai*. André Amaral de Toral.
- *Reminiscências da guerra do Paraguai*. Rio de Janeiro. Dionisio Cerqueira.
- *O envio de negros para a guerra do Paraguai*. Osvaldo Silva Félix Junior.
- *Os companheiros de Dom Obá: os zuavos baianos e outras companhias negras na guerra do Paraguai*. Hendrik Kraay.
- *Armas do Brasil na guerra do Paraguai*. Carlos F.P. Neto.

LA MEDIA LUNA Y LA CRUZ EN NUESTRAS FIESTAS A SANT BLAI

LA MEDIA LUNA (I)

Nuestras fiestas de Moros y Cristianos están presididas en todos sus actos por la media luna y la cruz. Es posible que en toda la historia de nuestro programa de fiestas no se haya abordado el encuentro de la media luna y la cruz desde la idea de hombre que cada una encierra. He buceado en la cultura musulmana y he encontrado estas ideas que se completarán, si Dios y Alá lo permiten, en una segunda entrega sobre el concepto de hombre en la cultura cristiana. Desgraciadamente los atentados de Barcelona del verano del 2017 nos urgen a un conocimiento mutuo en favor de la vida y de la libertad. Hay que llenar de contenido los signos de la media luna y la cruz.

La antropología musulmana sufí conoce el principio socrático *“atrévete a conocer”* presente en varias antropologías, entre ellas la cristiana, que el Islam fundamenta en el hadith según el cual *“quien conoce su alma, es decir, a sí mismo, conoce a su Señor”*. Este principio lo fundamentan en la experiencia religiosa de que en el fondo de sí mismo del hombre habita una Presencia que constituye al ser humano. Los rasgos fundamentales de esta mística sufí se resumen en que el hombre es creado por la mano de Dios y creado a su imagen. Ahí radica el fundamento de la dignidad de Adán, el califa de Dios, su lugarteniente en la tierra, ante quien tienen que presentarse los mismos ángeles. Del hombre, dice Muhamed Rumí, poeta místico sufí, que es *“astrolabio de las cualidades de la sublimidad”*, es decir, en alguna manera, medida de todas las cosas. Para fundamentar en el Corán la elevada visión del hombre remiten los sufíes a textos como éste: *“Les mostraremos enseguida nuestros signos en el universo y en ellos mismos, ¿no los ves?”* (Sura 6). En el hombre el Islam descubre, además, una orden de parte de Dios de volver la mirada al propio corazón para encontrar allí la fuente del conocimiento, en una versión islámica del socrático *“atrévete a conocerte”* expresado así en la tradición: *“Quien se conoce a sí mismo, conoce a su Señor”*, en paralelo al hadith antes citado.

Por otra parte el interior de la persona no es sólo el lugar del conocimiento de Dios, es además el lugar donde Dios

mora *“más cerca del hombre que su vena yugular”* (Corán, Sura 50,16). Porque como dice la tradición: *“El cielo y la tierra no pueden contenerme, pero el corazón de un fiel servidor me contiene”* (Corán, Sura Qaf). Como sucede con la tradición cristiana, los textos de los místicos y sobre todo sus poemas expresan mejor que todas las teorías la altísima idea del hombre que les otorga su experiencia: *“Yo avanzaba [...] –escribe Al-Hallaj-, y ya el amor había grabado en mi corazón, con el cauterio del deseo, la huella y –¡qué huella!– de Él”* (Diwân, VII). Y completamos con este texto de Abu Hayyán al Tawahidi, uno de los escritores del Bagdad del siglo X, en su obra *Las invocaciones divinas*, que comenta la aleya: *“El depósito de la fe era un depósito sublime. Existía de antemano para ti, oh hombre, cuando tú no eras más que dispersión en el polvo y ninguna forma te había reunido en un todo; no tenías ningún nombre; ni se te reconocía ninguna realidad individual [...] Y tú estabas en el mundo de la realeza divina, en el misterio de Dios [...] Eras formado para conocerle, capaz de responder a Su llamada. ¡Qué feliz eres, oh hombre!”*.

Sí, cuando honestamente y sin ataduras ideológicas nos acercamos al distinto a nosotros, encontramos una identidad esencial y sustancial que nos hace respirar libertad. Respiremos libertad, amigos festeros.

Blai Silvestre

REFLEXIONS SOBRE LA FIGURA DEL CAP D'ESQUADRA EN LES FESTES DE MOROS I CRISTIANS

Antecedents

El cap o caporal ha existit en els exèrcits des de temps immemorial. Segons diu el diccionari: "exerceix el comandament d'una petita unitat de tropa denominada esquadra". Els hi ha hagut de canó, de guàrdia, de ronda, de ranxo, furriel, policia, gastadors, etc.

Després de pensar molt en el possible origen del cap d'esquadra en la Festa de Moros i Cristians, arribe a la conclusió que el cap de gastadors que encapçala desfildes militars seria el punt de partida d'aquesta figura.

El primer, no obstant açò, serà definir aquest personatge com a classe de tropa en el si dels exèrcits que en la majoria dels casos era i és una persona amb molta facilitat per a desfilars al pas o compàs de la banda de música o simple repic del tambor o caixa i gran destresa en el maneig de la seua arma, netadat en les formes d'elevarla, baixar-la, adornar-se amb ella, és a dir, soltesa, elegància, marcialitat... Pensem que sempre encapçalava la parada militar (l'Entrada en la festa) o exhibició del poder d'un exèrcit, era i, encara és, dels personatges més observats i admirats per la seua polida uniformitat i perfecció de posats, a més que el seu pas obliga a tots els que participen en una desfilada, no solament la tropa, sinó els caps, oficials i suboficials.

Fins ací la part figurativa d'aquest personatge, però anant més lluny, per què no pensar que l'arrel del cap de gastadors vinga del maneig de l'arma que hem pogut llegir en diferents fets històrics novel·lats, veure a través de la gran pantalla en pel·lícules que ens mostren el mestratge de capitans, lloctinents o simples soldats que, fent gala del seu valor, fan vertaderes demostracions manejan la seua espasa, destral, sabre, alfange, llança, mall, etc?

Arribat a aquest punt estaria en condicions d'assegurar, sense temor d'equivocar-me, que aquest és el fonament

Esquadra oficial de la filà de Contrabandistes, Bocairent 2009

del personatge en qüestió. És hora, per tant, d'entroncar-ho dins del que és la Festa de Moros i Cristians. Per a afermar aquesta tesi, en investigar en els orígens de la Festa, (soldadesca i alardos) no he trobat testimoni que aquest personatge formara part, en el seu inici com el coneixem en l'actualitat.

En algun dels fascicles col·leccionables de "Nostra Festa" s'apunta que, "Por aquel entonces (finales del siglo XVIII y principios del XIX) el desfile o público paseo se realizaba de forma totalmente distinta a la actual, no había un cabo que blandiera su arma evolucionando delante de la fila. Entonces eran compañías (luego comparsas) y en el mismo momento que los miembros de las mismas realizaban el desfile, unos al lado de otros, hombro con hombro en batería y no en lo que se llama "fila india", es cuando surge la palabra "Filá" -como enfilados, insertados unos al lado de otros- es en ese momento cuando aparece realmente "el Cabo" que se adelanta a la fila o esquadra para dirigirla en los desfiles"¹

El més antic que conec, com ja deia, apareix en "Nostra Festa" i resulta imprescindible ressaltar-ho ja que el seu context és capital per a tot el que més tard aportaré en aquest article.

1 Nostra Festa nº 9, pag. 144

Diu “en 1817 la filá Llana fue la primera en hacerse acompañar en los públicos paseos o desfiles por la única música que, por aquel entonces, existía en Alcoy, -la Banda del Batallón de Milicianos, enriqueciéndose sus desfiles con “cabos” que amenizaban los mismos dirigiendo sus “filaes” o escuadras, con lo cual se mejoraba de forma bien sensible y notoria el aspecto artístico de los festejos. Fue tal el éxito alcanzado que la Asociación de San Jorge concedió a dicha Comparsa el privilegio de que en la Entrada de Moros, la Llana, abriera la marcha y acompañara al Capitán del bando, ocupando por turno el que correspondiera al cargo, el segundo puesto en el desfile, para ganar este en brillantez y fastuosidad”.²

D'aquest fet es deriva, amb el passar dels anys, que el cap d'esquadra, (tal qual ho entenem a les ciutats i pobles que celebrem aquestes Festes al voltant de la Serra de Mariola, les seues estribacions i més àmpliament en el llevant espanyol), s'haja convertit en un personatge primordial per a la posada en escena de la Festa.

Voler ser cap d'esquadra

Açò és una cosa que ens agrada a moltes festeres i festers. Potser siga per una qüestió de lluïment personal, cert desig de sobreixir. A molts els agrada “formar” fer de cap, quan passa per davant de la seua núvia, dona i fills, pares, amics, etc. però les preguntes per a moltes d'aqueixes persones que es planten davant de l'esquadra serien:

Han assajat?, han escoltat les possibles composicions que la banda interpretarà en la desfilada?, han rebut o acceptat consells que els ajuden a millorar el seu estil, les seues formes?

Per a ser el cap d'una esquadra es necessita tenir una gràcia, un do especial que tots no posseïm, encara que alguns enganyats pensen que ho tenen, per aquesta raó uns creen bellesa i motiven l'espectador i uns altres no. Trobar un bon cap d'esquadra no és fàcil. Que un fester o festera pretenga jugar a ser-ho és una cosa, ocupar el lloc per mèrits propis altra. La falta de sentiment, real, per exercir aqueixa funció desemboca en algunes ocasions en la vulgaritat i en el grotesc, produeix desinterès en qui desfila per davant de l'espectador ja que s'actua amb poca destresa i açò comporta aproximar-se al ridícul.

Ser cap d'esquadra

Implica combinar l'elegància amb la senzillesa, l'habilitat amb l'arrogància. Marcar correctament el pas, conèixer la composició que la banda interpreta, tenir dots de co-

mandament, ser extravertit, obert... aquestes són qualitats indispensables.

Tenir esperit de sacrifici per a preparar-se, no deixar les evolucions o com fer-les per al mateix moment de la desfilada. Per descomptat controlar el consum de begudes espirituoses (el bon cap s'embraga en escoltar la composició), la seua major compensació és aconseguir l'aplaudiment dels espectadors, quasi sense demanar-ho, tan sols comunicant, transmetent amb la seua mirada i els seus gestos alegria, sentiment... com podrà comprovar el lector, en moltes ocasions són sensacions difícils d'explicar.

El bon cap és creador d'art, no oblidem que la Festa és també bellesa, esplendor, gràcia, seducció, magnificència, tots aquests qualificatius estan en la medul·la de la Festa, estan en l'estat d'ànim col·lectiu que la Festa irradia. Aquest personatge forma part molt destacada d'aqueixa obra d'art que, en definitiva, és la creació estètica d'un poble en la seua celebració anual.

“En los momentos del desempeño de su cargo que no le hablen de nada, que solo está para sí mismo, para hacer su cabo y su Fiesta. Se convierte en la imagen de la persona totalmente alineada en el tiempo, en el espacio y en la distancia. El cabo, en esos instantes en que la música ataca los pasajes fuertes y brillantes de la marcha o pasodoble en el que el público se vuelca en aplausos, es la imagen de la felicidad.”³

El bon cap comença a ficar-se en el paper a partir del mateix moment en què es vesteix de fester, s'enfunda els guants, pren, de forma possessiva, la seua arma i, espera que la música li diga quan ha de marcar pas, arrancar, aguantar, brandant la mateixa amb més o menys vigor, adornant-se amb ella, no sent necessari fer una exhibició de força.

Si un fester/a vol ser un bon cap d'esquadra, sens dubte, ha d'intentar complir les condicions exposades, serà ardu però quins objectius en la vida quotidiana que no siguen treballats amb constància, dedicació i sentiment donen bons resultats?... quasi ningun.

Per descomptat existeixen i existiran caps millors o pitjors però seria desitjable que en el si de les esquadres, comparses, companyies o filaes, s'analitzara la possibilitat que en els actes oficials solament intervinguen els que objectivament siguen bons caps, els que coneguen ben bé l'ofici, els que, en definitiva, posseeixen aqueix do o gràcia especial a la qual anteriorment em referia.

José Bas Terol

President II Congrés Nacional de la Festa de Moros i Cristians

Nota final:

El present article resumeix, en part, la comunicació que vaig presentar al III Congrés Nacional de les Festes de Moros i Cristians celebrat a Múrcia en 2002. En la meua modesta opinió, 15 anys després no ha perdut actualitat.

² *Nostra Festa* nº 13, pag 198
³ D. Eduardo Segura Espí, Alcoi

ART, MEMÒRIA, RELIGIÓ O TRADICIÓ

No hi ha cap casa, ni ermita, ni església, ni associació, ni filà al poble de Bocairent que no tinga una talla de fusta religiosa, ja siga per devoció o per tradició. La característica principal d'aquestes imatges són moltes hores de feina fetes a mà i poca intervenció de maquinària.

Aquest fet artesanal ens va portar a fer una recerca a l'empresa El Arte Cristiano d'Olot, pensant que moltes imatges van ser adquirides per molts habitants del sud de València i, concretament, de Bocairent.

El Arte Cristiano compta amb 17 treballadors, sobrevivint a nombroses crisis (de fe, econòmiques, competència asiàtica...), amb una època de màxim esplendor, entre els anys 1940 i 1960 amb més de mil persones (escultors, pintors, retocadors, amolladors, fusters, dibuixants...). Actualment, El Arte Cristiano és la quarta generació d'un negoci familiar que va nàixer el 1880.

El taller es va convertir en un suport econòmic per als estudiants que al matí aprenien escultura, dibuix, o tècniques plàstiques a l'escola.

A principis del segle XX, les esglésies feren repoblament d'imatges que havien sigut destruïdes durant la Guerra Civil. Anys abans de la República i el període bèl·lic, les empreses es reconverteixen i comencen a fabricar bustos de la república o tòrax articulats per a l'estudi de l'anatomia, però de portes a dins seguien fent escultures religioses.

Als anys 60, amb el Concili Vaticà II, es restringeix l'ús d'icones religioses perquè el Papa Juan XXIII les considerava massa contencioses.

Actualment, les comandes al taller de El Arte Cristiano d'Olot, arriben a qualsevol racó d'Espanya, països d'Europa de l'Est, Estats Units, Itàlia, Malta, Portugal i fins i tot a Hong Kong. El 30% s'exporta i el 70% es queda en l'àmbit nacional.

La realització pot ser amb tres tipus de decoracions:

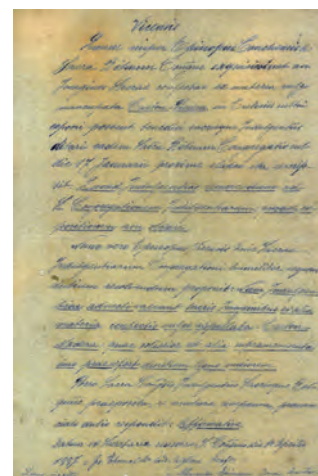

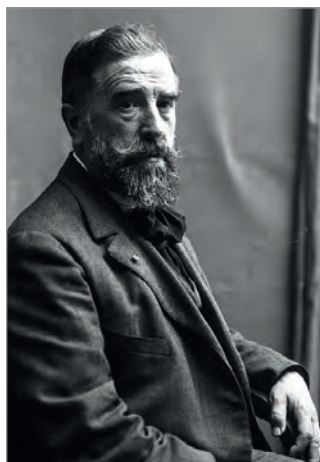
El motlle de Sant Blai Bisbe de l'empresa El Arte Cristiano d'Olot

- Fusta natural
- Antiga en colors per transparències
- Extra enguixada amb or i cisellada

La línia tradicional és una línia en què es realitzen les estàtues des de 1880, anomenada pasta de cartó fusta; aquests sants tenen ulls de vidre i són els coneguts arreu del món com a Sants d'Olot.

Compta amb un document autèntic que data del 1887 en el qual es concedeixen, per part de la Santa Seu, a la pasta cartó fusta, segons fórmula de El Arte Cristiano, indulgències plenes i la consideració d'aquesta com a material noble i venerable.

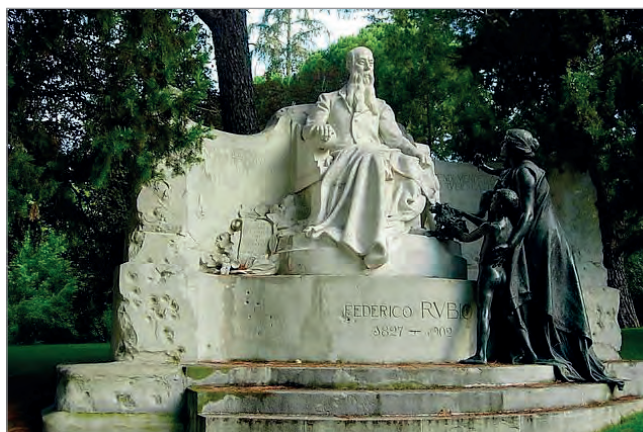

El prestigiós escultor català, Miquel Blay Fàbrega (Olot, Girona, Catalunya, 1866 - Madrid 1936), va fer el seu aprenentatge a l'escola de dibuix i pintura d'Olot, dirigida per Josep Berga i Boix i Joaquim Vayreda, més tard rep una sòlida formació artística, a París al taller de l'escultor Henri Chapu.

Va ser un gran mestre d'escultors, i introdueix a les seues escultures un naturalisme extrem. Algunes obres seues es poden veure a la Plaça d'Espanya de Barcelona, als Jardins del Retiro o al Parc de l'Oest, a Madrid. El motlle de Sant Blai Bisbe, va eixir de les seues mans.

Amb més de 3.500 models que El Arte Cristiano té ubicats en els seus magatzems, hem trobat aquestes talles de Sant Blai Bisbe i la de Sant Jordi, entre altres.

Al cap dels anys i amb els documents de l'arxiu d'Olot, la connexió entre el País Valencià i Olot és un dels motius que ens ha portat a fer aquesta recerca, ja que a Bocairent i concretament Blai Llobregat de l'establiment "El Siglo", era la persona que gestionava els encàrrecs per als veïns del poble.

VÍTOL AL PATRÓ SANT BLAI

Lourdes Sibecas Teixidor
Rafel Silvestre i Vañó
Besalú (Girona)

Un sociòleg fent camí entre la utopia i la realitat del País Valencià

APUNTS PER A LA BIOGRAFIA DE DAMIÀ MOLLÀ BENEYTO

Vol ser aquesta una aproximació al Damià Mollà persona i al Damià Mollà professor.

Damià Mollà i Beneyto va nàixer a Bocairent el 1946. El seu pare era d'Ontinyent i la seua mare de Bocairent. Fa el batxillerat al Col·legi dels Franciscans d'Ontinyent i quan acaba diu en casa que vol anar-se'n a Barcelona a estudiar Econòmiques (a València encara no hi havia Facultat) i davant la fredor que la seua proposta troba en la família, ell ofereix un repte: estudiarà Econòmiques a Barcelona però, al mateix temps, també estudiarà Dret que per a la família era una carrera molt més seriosa.

I el repte es va complir i a les Universitats de Barcelona i València estudia Econòmiques, Dret i també Sociologia. Pel 1970, quan ja funciona Econòmiques a València, el seu amic, mestre i company de treball, Josep Vicent Marqués, el convida a que entre com a professor de Sociologia, però abans li diu que ha de passar una prova. Li dona un munt de llibres sobre la República i la Guerra Civil i li diu que cal que analitze el joc de poder del Blasquisme en aquella època. El futur professor Mollà s'ho pren tant seriosament que fins i tot, aprofitant un viatge a París aconseguix una entrevista amb Julio Just, President de la República en l'exili i entre altres també recorda una entrevista amb José Mª Gil Robles que havia estat fundador de la C.E.D.A. Els resultats del treball foren bons i Marqués l'admet al seu Departament com a professor de Sociologia, assignatura que impartirà durant més de 35 anys.

Encara que uns anys després del Maig Francès, el Departament de Sociologia de la Facultat d'Econòmiques, també va viure el seu Maig Valencià i com diu el professor Mollà, en algunes entrevistes, "el vam viure amb la intensitat del neòfit que encara creu en la utopia".

El 1970 és Damià Mollà un dels fundadors de Germania Socialista, un grup marxista no totalitari i valencianista que el 1972 publica el seu manifest "La classe treballadora davant l'opressió al País Valencià com a poble". El professor Mollà i Lluís Mayor vénen a Bocairent a fer proselitisme del Valencianisme Socialista que es respira en la Universitat i ho poden fer perquè el Sr. Rector (Déu sap què li dirien que anaven a fer) els deixa el saló de la Casa Abadia. D'aquelles xerrades isqueren alguns del nacionalistes que encara militen.

A les amigues del poble els regala discos de Raimon i a València torna a burlar el tardofranquisme, gràcies a l'església, i aconseguix que el seus amics Lluís Miquel i 4 Z canten al Col·legi dels Jesuïtes poc després que en una actuació al cine Artis dedicaren la cançó l'Arbre al Generalíssim i acabaren als calabossos.

El 1971, davant la postura de l'Ajuntament de València de vendre terrenys públics per a fer un Parador, un Camp de Golf i un munt d'urbanitzacions al Saler, el Seat-600 de Damià Mollà, amb Empar Losilla, Cèlia Amorós i Josep Vicent Marqués fa diverses excursions de reconeixement a la zona i acaben decidint fer una acció directa que havia d'eixir en tota la premsa i conscienciar a la gent del que l'Ajuntament franquista estava fent al Saler. El dia de l'"ecosabotatge", envien a Marqués a Altea per a què quede algú per contar-ho si són detinguts. El comando ho té tot controlat i l'herbicida preparat per fer malbé la gespa. La sorpresa va ser que imprevisible i automàticament es posaren en marxa els aspersors del reg i els improvisats ecologistes, pensant que havien estat descoberts, fugiren a tota la velocitat que la seua por i el motor del 600 ho permetien.

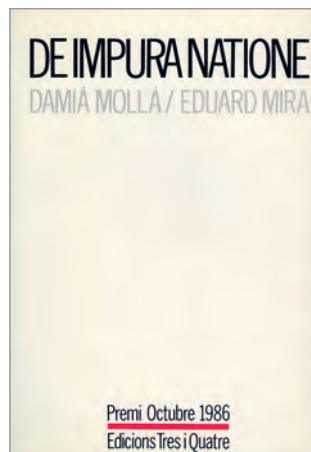
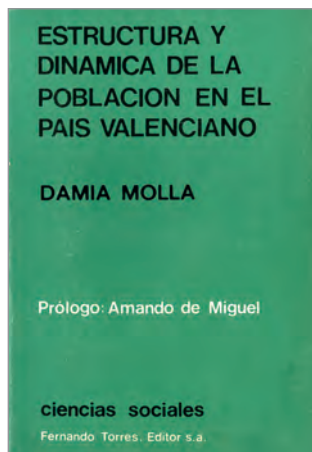
Per aquesta època, l'Editorial francesa Ruedo Ibérico, publica un llibre sobre l'Espanya franquista i li encarreguen l'apartat del País Valencià a Marqués i a Mollà que, per si pogueren venir-los represàlies, signen el treball com Vicent Peris i Guillem Sorolla.

Pel 1974 se celebra a Benidorm el I Congrés d'AEORMA, Asociación Española para la Ordenación del Territorio, considerada la primera organització de caràcter ecologista de l'Estat Espanyol, es desmarcaven d'ADENA que era considerada lligada als poders econòmics i polítics del franquisme. Els sociòlegs Mario Gaviria i Josep Vicent Marqués foren els promotors i Damià Mollà el Secretari de la sec-

ció del País Valencià. Entre altres foren membres: Josep Guia, matemàtic, Trini Simó, historiadora de l'art, Salvador Salcedo, sociòleg, Víctor Fuentes, economista, Just Ramírez, arquitecte, Cèlia Amorós, filòsofa i Carmen Alborch, advocada, parella de Damià Mollà i futura degana de la Facultat de Dret, directora de l'IVAM i Ministra de Cultura.

El 15 de Setembre del 1974 AEORMA fa un primer intent per salvar El Saler. Per justificar-se davant l'autoritat de la dictadura i despistar al personal no convoquen una manifestació sinó una Acció Cívica al Saler. La crida va ser un èxit, però quan arriben hi ha un cordó de grisos esperant-los i retirant carnets d'identitat. Malgrat tot alguns més agosarats aconsegueixen aplegar fins a la platja i planten una senyera en una de les dunes.

taris i també conversar a les Tertúlies de l'Hotel Inglés, amb Vicent Franch, Rafa Company, Salvador Salcedo, Eugeni i Joan Senent i un altre llarg etcètera de gent preocupada pel País Valencià.

Però una de les principals tasques del professor Mollà ha estat escriure sobre sociologia. Al costat de Josep Vicent Marqués i Salvador Salcedo publica el 1974 el llibre "La sociedad actual" per a l'Editora Salvat de Barcelona. El 1979 publica en Fernando Torres Editor, "Estructura y dinamica de la poblacion del Pais Valenciano", amb pròleg d'Amando de Miguel i el **I Premi Fontana Rosa** d'assaig de l'Editorial Prometeo, "El País Valencià com a formació social". Però el llibre més conegut i polèmic l'escriu junt al seu cunyat Eduard Mira i fou **Premi Octubre 1986** en la

seua modalitat de "Premi Joan Fuster" d'assaig i és "De impura natione" subtitulat "El valencianisme un joc de poder", editat per Edicions 3 i 4 de València i en el qual plantegen una tercera via per al valencianisme polític. Llibre polèmic que va donar peu a variades rèpliques. Però l'efecte revulsiu ja l'havien aconseguit. Mollà i Mira són valents intentant desmuntar les teories de polítiques de Joan Fuster.

Amb la mort del dictador la Universitat, mimetitzant la societat, es polititza al voltant dels partits majoritaris i desapareixen els partits utòpics com Germania Socialista i els ecologismes idealistes de l'AEORMA. El professor Mollà ja no torna a la política fins a les Municipals del 1987 quan pren contacte amb l'UPV de Bocairent, els anima a presentar candidatura, els ajuda a preparar un programa trencador i ocupa el darrer lloc en la llista presentada. Va haver un prohòmic de la dreta bocairentina que els digué que ell no els votaria, però que el millor programa de la campanya era el de l'UPV.

Un dels esports que més li agradaven a En Damià Mollà era parlar amb els seus amics, els que han passat pel Col·lectiu Lluís Vives, el filòsof Josep Lluís Blasco, el físic i Rector, Ramón Lapiedra o els economistes Emèrit Bono i Vicent Soler i un llarg etcètera de professors universi-

Retirat de la docència, va fer donació de la seua biblioteca particular, amb més de 3.000 volums inventariats a l'Ajuntament de Bocairent que va a obrir amb ells una sala específica en la Biblioteca Municipal.

L'any 2011 Damià va rebre el **Premi 9 d'Octubre** de l'Ajuntament de Bocairent per la seua trajectòria docent i d'intel·lectual compromès amb el seu País i amb el seu poble.

El passat estiu del 2017 va faltar aquest estudiós bocairentí. Però les seues obres i els seus llibres ens acompanyen encara, solament ens cal passar per la Biblioteca Municipal.

Josep Villarrubia Juan
President del CEL de Bocairent

AL MEU ONCLE DAMIÀ MOLLÀ *IN MEMORIAM*

El 3 de juliol de 2017 ens va deixar el meu estimat oncle Damià Mollà i Beneyto. Aprofitem ara per a dedicar-li el sentit homenatge que aleshores la seua família més propera no pogué oferir-li.

Estudiant convençut des de la més tendra infantesa, va dur la banda d'alferes i de capità, en representació dels seu pare, els anys 1959/60, a la marxa d'"Estudiante Pinturero", lletra composta pel meu avi Gaspar Mollà i Gramaje.

Estimava el seu poble. Persona familiar i molt preocupada per la salvaguarda del barri medieval i el seu voltant i per la protecció de les festes patronals que encara que, en els darrers anys no pogué participar les va viure sempre intensament.

Els dies de les festes els records eren sempre entranyables i encara que no hi anàrem, cada moment parlàvem del que estaria fent-se. L'Entrada; les Diances; el Piquet dels Suavos... Des de menuda la meua àvia transmetria el sentiment i tota l'emoció que produïen eixes festes que ella duia tan dins seu.

Mentre escric aquestes línies recorde que, quan anàvem de menudes, sempre hi havia al nostre abast un trage per a cada edat, que van pertànyer al meu avi o besavi i que de generació en generació gaudírem els xiquets i els grans de la casa i ens sentíem tan feliços amb eixa indumentària tan elegant. Els colls ben emmidonats, les boines, els bicornis i tota la parafernàlia pròpia de l'Estudiantina, Tot estava a punt!

Hi havia anys en els quals mon tio Damià duia tants amics a Festes que podien fer una esquadra amb tots ells. Intentaven desfilar com podien ja que no sabien portar el pas i quasi sempre anaven de xirigota. Fins i tot un any va dur la Tuna d'Econòmiques, molt en consonància amb el vestit d'Estudiant que evoca l'elegància d'èpoques passades.

Ma iaia Teresita ens delitava amb contaralles vora la llar de Santa Teresa (conegut per la gent com L'Algepsar) i ens rendíem extasiats amb tant boniques històries que envoltaven el poble i les seues festes.

A València no hi havia any que encara que no estiguérem al poble sempre es deia ben fort VÍTOL AL PATRÓ SANT BLAI i se celebrava al so d'"Estudiante Pinturero".

Tot i que Damià ja no es troba entre nosaltres esperem que el poble que el va vore nàixer el recorde com un home bo i orgullós de ser bocaientí i per les seues publicacions envers la recuperació de la nostra llengua i per l'ampli llegat a la biblioteca de la qual poden gaudir tots els bocaientins.

Damià era això, un "estudiante pinturero", amant de les tradicions. Per a ser fester cal estimar el poble com l'estimem nosaltres.

VÍTOL I VÍTOL.

Mireia Mira Mollà

La Vall d'Albaida, L'Alcoià i la Vall de Mariola, ço és, les Festes de Moros i Cristians tan explícita i radical.

Si volem comprendre aquest desigual comportament col·lectiu, tal volta hauríem d'aprofundir un poc en el conflicte industrialisme/agromercantilisme i en el secular enfrontament de València capital amb les comarques, lligats tots dos a la sistemàtica renúncia de la Ciutat de València a erigir-se en la capital vertebradora de la seua pròpia comunitat cada vegada que adopta pràctiques de sucursalisme provincialista.

Remuntant-nos al segle passat (S.XIX), al moment en què es forgen les estructures socioeconòmiques, d'on deriva un producte social com les Festes de Moros i Cristians, s'observa com València ciutat, en compte d'haver esdevingut la capital de les manufactures i de les finances i haver modelat el procés d'industrialització valencià, assumeix un paper agromercantilista que escapça totes les iniciatives d'industrialització, tret de les de l'eix Alcoi-Ontinyent (Bocairent, Banyeres, Muro, etc.) on triomfarà una revolució socioeconòmica de tipus manxesterià.

Les conseqüències, entre d'altres, d'aquesta renúncia definiran els paràmetres que, durant més d'un segle albergaran les tensions i les paradoxes d'un poble tantes vegades dual com el valencià: ple auge de l'industrialisme en la part sud de l'interior – en especial, l'eix Alcoi-Ontinyent- i afiançament de l'agromercantilisme en la zona costanera i central del País al front del qual hi ha la ciutat de València com a llotja de transacció agrícola i abnegada valedora d'aqueixos, i només aqueixos, interessos davant les instàncies polítiques superiors, davant l'aparell de l'estat centralista.

Mentre que el valencià de la plana costanera i central, hortolà, s'alçava tan bon punt ho feia el sol, i la seua prosperitat depenia de la variabilitat climàtica, al valencià del sud industrial l'alçaven les sirenes per treballar al ritme monòton d'una màquina tant de nit com de dia, sense que importés el clima. Quan el valencià de la gran horta pressionava al govern central de torn amb arguments lliurecanvistes, el valencià de l'interior industrialitzat hagués desitjat tenir poder polític propi i, així, exigir a aquest mateix govern la protecció duanera de les seues manufactures. Mentre que el valencià de la zona de l'eix industrial Alcoi-Ontinyent demanava una política innovadora i modernitzant, que concordàs amb l'estructura socioeconòmica que s'hi anava bastint, València ciutat, que només podia donar respostes conservadores, anul·lava sistemàticament qualsevol iniciativa renovadora.

No ha de sorprendre'ns, per tant, que si les eufòriques burgesies industrials basca i catalana –bevent de tota Europa eufòries paral·leles- van estimular la formació de moviments romàntics culturals, els quals prompte esdevindrien nacionalismes, en canvi, en el cas valencià, aquests moviments adoptaren una versió trivial i folklòrica. No és aventurat afirmar que si per cas la burgesia industrial de l'eix Alcoi-Ontinyent hagués tingut vel·leïtats nacionalistes semblants, aquestes hagueren estat troncades amb tota probabilitat per València capital, és a dir, per la seua regional del poder central espanyolista.

Aquesta situació dual permet d'explicar en part com i per què, essent les Festes de Moros i Cristians una manifestació ben explícita del nacionalisme valencià, aquest tan sols s'ha expressat d'una manera simbòlica, i no, al menys amb una certa nitidesa, des d'una perspectiva formal. Difícilment ho podia fer si l'elit intel·lectual i política de València ciutat s'inclinava per un romanticisme faller i jocfloralista, mancat de direcció ideològica, sense unes estructures polítiques pròpies, i en conflicte amb els interessos agromercantilistes de València ciutat i de la seua gran horta. En aquest context, dèiem, les Festes de Moros i Cristians difícilment podrien ser fonamentalment nítides. Foren l'única i modesta forma en què el nacionalisme valencià va poder revelar-se.

Queda per valorar en aquest inventari de qüestions, que van brollant a mesura que analitzem les Festes de Moros i Cristians, el seu significat actual en el context de crisi civil en que es troba la societat valenciana en plantejar-se el futur des d'una perspectiva nacionalista.

En un moment en què les nostres senyes d'identitat travessen una profunda crisi; en què determinats sectors de la societat valenciana intenten consumir el genocidi cultural encetat d'ençà de la pèrdua del nostre autogovern; en un moment on l'Estat de les Autonomies hauria de donar una solució coherent i moderna al secular enfrontament entre el nacionalisme espanyol i els nacionalismes perifèrics, superant així l'escissió existent entre una societat civil sense estat modern –la perifèria nacionalista amb un industrialisme històric-, i un estat anacrònic sense societat civil –Madrid-. En un moment en què el País Valencià podia haver esdevingut la capital vertebradora tant de la seua pròpia comunitat com de tot el territori hispà –comptant que hi hagués explotat la seua condició d'espai nacionalista frontissa-, i com siga que no l'hi ha exercit, a hores d'ara es troba sumida en pregona i delicada crisi civil.

Ara que el moviment nacionalista intenta articular-se des de postures progressistes, definir l'autèntic significat de les Festes de Moros i Cristians és, sense cap dubte, una necessitat vital, en tant que moviment romàntic frustrat, però viu; en tant que manifestació espontània d'un poble amb característiques nacionals que, altre temps, tingué expressió política pròpia i que ara se'n troba privat.

Vèncer l'actual crisi de la societat valenciana suposa, a més del reforçament dels nostres arquetipus civilitzadors, l'exercici de la capacitat de poder inherent a la nostra condició d'espai nacionalista frontissa. Al capdavant, que l'Estat de les Autonomies quede reduït a un estat unitari, bé que una mica descentralitzat o bé esdevinga un estat federal depén, en gran mesura, de l'opció/actitud que prenga el País Valencià.

El dia que declaren les Festes de Moros i Cristians Festes Nacionals del País Valencià és molt probable que l'estat unitari i centralista, que ens ha tocat suportar, se'n ressentirà, i potser aleshores estarem en condicions de transcendir-lo.

Damià Mollà Beneyto

FALLECIMIENTO DE JOSÉ BERNAT, ORGANISTA DE LA PARROQUIA

El 26 de octubre de 2017 fallecía en el Hospital de Ontinyent, el mítico organista de la Parroquia, José Bernat Sempere, a los 83 años de edad, tras una corta y galopante enfermedad.

Junto a su hermano mayor Ángel, han dedicado 76 años de sus vidas a amenizar los actos litúrgicos y contribuir a engrandecer la Fiesta, desde sus majestuosos acordes del órgano de la Iglesia Asunción de Nuestra Señora.

José Bernat ha dedicado su vida a la música de órgano de la Iglesia, de forma totalmente altruista, por lo que deja un vacío monumental que, por su abnegación y entrega, será inolvidable.

Ha difundido la música clásica y barroca dando calor a las celebraciones litúrgicas.

Se nos ha ido una gran persona y un excelente músico, que expresó toda su sensibilidad musical y su grandeza humana desde el teclado del órgano de la Iglesia Asunción de Nuestra Señora de Bocairent.

Nos consuela pensar que se encontrará con su mujer, María Silvestre Cerdá, que fallecida hace tres años, fue un decisivo apoyo vital y moral hacia José Bernat, organista al que recordamos en estas breves líneas. Descanse en paz.

Familia Bernat Silvestre

Fotos: Blai Vanyó

SANTIAGO CABANES VICEDO (1931-2017). EVANGELITZADOR, INVESTIGADOR I PROFESSOR

Santiago Cabanes Vicedo va nàixer a Bocairent l'1 de setembre de 1931. Era fill de Santiago Cabanes Ferre i de Purificación Vicedo Vidal, natural d'Alfafara, que van tenir, a més, dos filles, Carmen i Pura. Després d'haver estudiat al Seminari Metropolità de València, fou ordenat com a prevere el 26 de juny de 1955.

Durant uns anys va exercir, successivament, com a vicari de Sueca, rector de Bicorp i encarregat de Quesa, on va ser, a més, el consiliari de la Joventut Agrícola i Rural Catòlica (J.A.R.C.) de la comarca d'Énguera i de la cooperativa agrícola de Quesa. Posteriorment, l'any 1964, de la mateixa manera que altres capellans bocairentins com Pedro García García, Francisco Vañó Alcaraz, Félix Ferre Pérez o Blas Silvestre Navarro, es va enrolar voluntàriament en l'Obra de Cooperació Sacerdotal Hispano Americana, establint-se, en el seu cas, a la República Dominicana, on va realitzar tasques pastorals i de cooperació amb el tercer món, durant huit anys, a la diòcesi de San Juan de la Maguana. Així mateix, l'any 1972 es va graduar en l'especialitat de Ciències de l'Educació en la Universitat Nacional Pedro Henríquez Ureña (U.N.P.H.U.), de Santo Domingo, on es va iniciar com a professor de Llatí i de Llengua Espanyola.

L'any 1972 va regressar a València. Després d'un període breu com a vicari de la parròquia de la Santa Creu, l'any següent va estar nomenat rector i arxiprest d'Énguera, on va desenvolupar el ministeri sacerdotal amb tal dedicació que encara és enyorat per molts veïns, fins als primers dies de 1976.

Llavors, va decidir retornar a Santo Domingo on es va secularitzar i es va casar amb Ramona Méndez Méndez, amb la qual va tindre dos fills, Gerardo i Carmen Cecilia. Va reprendre el seu compromís cívic i social i es va dedicar a la docència en la facultat d'Humanitats i Educació de la U.N.P.H.U., on va ser professor de l'àrea de Filosofia i Lletres i va impartir, entre d'altres, Llengua Espanyola, Lingüística Aplicada o Filosofia i Teoria de les Ciències.

Des dels anys 80 va col·laborar en algunes publicacions, com les revistes "Aula" i "Caudal". Fou, així mateix, coautor de l'important *Informe de investigación del léxico básico de la lengua escrita en República Dominicana: diccionario de uso, frecuencia y dispersión*, publicat l'any 1982, i autor de diversos llibres de text de Llengua Espanyola, publicats per l'editorial Susaeta, de la qual era, també, corrector d'estil. Entre les publicacions didàctiques podem destacar els manuals de *Lengua Española estructural* i de *Lengua y Comunicación*, que va redactar

per a diversos cursos i nivells de l'ensenyament mitjà, l'estudi *Gramática de la Lengua Castellana de Elio Antonio de Nebrija. Reflexión y edición del texto distribuido lógicamente* (1995), i altres com *Manual de ortografía de la Lengua Española* (2003), *Ortografía básica de la Lengua Española* (2009)...

L'any 2005 fou el dels reconeixements públics a la seua trajectòria. Va rebre el Premi de l'Acadèmia Dominicana de la Llengua, de la que formava part com a membre corresponent, "en atención a sus méritos lingüísticos y literarios, su labor de formación intelectual, espiritual y estética y su valiosa contribución al estudio de nuestra lengua y el cultivo de las letras", i el de la U.N.P.H.U. per als docents destacats, per la seua notable tasca en l'àrea d'Humanitats. Posteriorment, l'any 2008, va editar la novel·la *Caminos de amistad*, una barreja de narracions imaginatives i relats autobiogràfics, que fou molt celebrada al país centreamericà.

Santiago ha estat un exemple de bocairentí compromès amb les persones, un destacat professor en una universitat estrangera, amb les dificultats que això comportava, i un investigador apassionat del castellà i de la seua parla a la República Dominicana, tot i que amb els coneguts valencians conversava en la nostra llengua. Va morir a Santo Domingo, on residia, el 6 d'agost de 2017, als 85 anys d'edat.

Josep-Vicent Ferre Domínguez

ELS ADORNS DE LA COVA DE LA SARSA

Un **ornament o adorn** és un element que serveix per a embellir persones o coses, també és símbol de la individualitat personal i social de l'ésser humà. Però aquest símbol és un signe¹ que estableix una relació d'identitat amb una realitat, generalment abstracta, a la qual evoca o representa, al mateix temps, perquè un símbol cobre el valor o significat que cobra, ha de ser acceptat com a tal per totes les persones que participen d'eixe llenguatge.

Aquest comportament simbòlic es va produir quan es donaren una sèrie de condicions necessàries perquè les capacitats cognitives primàries dels individus es desenvoluparen. Van ser condicions socials, econòmiques, demogràfiques, tecnològiques, lingüístiques i ambientals les que crearen un medi apropiat que facilità el desenvolupament de les conductes simbòliques.

Anteriorment es pensava que el comportament simbòlic era únic i exclusiu dels AHM (humans anatòmicament moderns) però noves troballes han demostrat que els HN (neandertals) ja posseïen aquesta capacitat.

L'aparició a la Península Ibèrica de petxines perforades, algunes amb restes de diversos minerals, -i tot el que això implica, com és l'adquisició i processament del mineral i la posterior aplicació del colorant per a l'ornamentació, troballes a la Cova dels Avions (Cartagena) i a la Cova Antón (Mula), ambdues a Múrcia, jaciments amb una cronologia de 50.000 mil anys-, és per a alguns autors la primera prova concloent que, 10.000 anys abans de l'arribada dels AHM al continent europeu procedents d'Àfrica, el comportament dels neandertals ja estava simbòlicament organitzat (Zilhão et al., 2010), qüestió que fins eixe moment només s'havia atribuït a l'home modern. I és que la troballa d'adorns en contextos neandertals és escassa però significativa.

Malgrat les diferències genètiques, somàtiques i evolutives i possiblement també d'unes capacitats cognitives desiguals (Rivera, 2008), la capacitat dels neandertals d'adornar els seus cossos, i d'utilitzar un llenguatge simbòlic per expressar les seues idees, diferències, estatus, etc., foren similars als de l'home modern AHM, perquè, probablement, en els últims neandertals HN també s'haurien donat eixes condicions favorables que facilitaren el desenvolupament de les conductes simbòliques a l'occident d'Europa abans de l'arribada d'aquells.

Aquesta teoria, segons alguns autors, descarta la possibilitat de l'aculturació i/o imitació dels neandertals amb

Fig. 1 - Penjolls de malacofauna

els humans anatòmicament moderns, com les que han arribat a proposar-se per als adorns del Châtelperronians.²

Una vegada aclarits perquè i quan va aparèixer l'ornament personal, farem una descripció dels elements d'adorn trobats a la cova de la Sarsa. Tots ells s'allunyen en el temps de l'inici de la seua aparició, però també, com en aquells primers homes, reflecteixen probablement el sentiment de pertinença a un territori, a un grup, a un estatus...

Els adorns que tenim de la Cova de la Sarsa procedeixen de les distintes campanyes sistemàtiques que es realitzaren a partir dels anys 20 del segle passat, així com de les recerques clandestines de la mateixa època. A pesar de no tenir referències estratigràfiques de totes elles, les característiques tipològiques ens permeten adscriure'ls al Neolític I (6.900 -5.600 BP). Les col·leccions documentades es troben distribuïdes en diferents museus de la Comunitat Valenciana, com el Museu de Prehistòria de València (SIP), el Museu Arqueològic Camil Visiedo d'Alcoi i el Museu Arqueològic Vicent Casanova de Bocairent.

La major part de les peces procedeixen de les excavacions realitzades per Fernando Ponsell durant els anys 1928, 1931, 1932, 1935 i 1939 i per les campanyes de Mª Dolores Asquerino entre els anys 1971-1974 i 1979-1981, també estan incloses les peces encontrades per Vicent Casanova en 1978 a l'enterrament doble.

Els adorns s'han ordenat per grups segons el seu ús, uns que es portarien directament sobre el cos (enfilats en

1 Objecte, fenomen o fet que, per una relació natural o convencional, representa o evoca altre objecte, fenomen o fet.

2 Indústria de transició entre el Mosterià i el Paleolític Superior. Es desenvolupà entre el 40.000 i el 32.000 BP.

ADORNS DE LA COVA DE LA SARSA

SIP - Museu Arqueològic de Bocairent i d'Alcoi - Asquerino 1978			
	Asquerino 1978	Asquerino 1998	Total - %
GRANADURA			
Discoïdal	6		6 - 1,96%
Cilíndrica	2		2 - 0,65%
Vèrtebra de peix		1	1 - 0,32%
PENJOLLS			
Petxina	144	53	197 - 64,59%
Dent	10	2	12 - 3,93%
Os	1		1 - 0,32%
BRAÇALETS			
Pedra	19		19 - 6,22%
ANELLS			
	42	4	46 - 15,08%
AGULLES			
	1		1 - 0,32%
PLAQUES			
Perforada	2		2 - 0,65%
DISCOS			
No perforat	2		2 - 0,65%
Perforat	2		2 - 0,65%
DIVERSOS			
Petxina no perforada	2	7	9 - 2,95%
Ossos decorats	5		5 - 1,63%
TOTAL	238	67	305 - 100%

sèrie o individualment) i altres que podrien anar adherits a les vestimentes. El número d'adorns ascendeix a 305 peces.

El grup dels **penjolls** és el més nombrós entre els objectes d'adorn personal (210 peces - 68,84%) de la Cova de la Sarsa.

La matèria primera utilitzada preferentment ha sigut la *malacofauna*, seguida de dents i ossos d'animals.

1. Dins de la *malacofauna*, els penjolls realitzats amb les petxines de mol·luscos, sobre tot marins mediterranis, són els més utilitzats en la confecció d'adorns (64,59%), tant els bivalves (*Cerasta derma*), com els gasteròpodes (*Columbella*) i algun escafòpode (*Dentalium*). També hi ha petxines de mol·luscos terrestres i fluvials però són molt escasses. En general les petxines dels bivalves i les closques de les altres dos espècies presenten la seua forma natural i estan quasi sense modificar. Tots tenen com a element de suspensió una perforació per on s'introdueixen fibres vegetals per poder ser enfilats (fig. 1).

Els més representats són els gasteròpodes (76,10%), sobre tot les closques de *Columbella rustica*, que estan perforades de forma intencional en la zona del mig o en un extrem.

Els segons mol·luscos més utilitzats com a penjolls són els que tenen dos valves, els bivalves (22,33%), d'aquests les petxines més utilitzades són les de *Cerastoderma* i en menor mesura les dels *Glycymeris*, ambdues espècies actualment habiten el litoral atlàntic i mediterrani. Aquestes presenten una perforació a la natis que es pot

PENJOLLS DE PETXINA PERFORADA

	Nº DE PECES	%
BIVALVES		
<i>Glycymeris sp.</i>	15	7,61
<i>Cerastoderma edule</i>	29	14,72
GASTERÒPODES		
<i>Columbella rustica</i>	122	61,92
<i>Conus mediterraneus</i>	2	1,01
<i>Trivia europea</i>	2	1,01
<i>Luria lurida</i>	5	2,53
<i>Theodoxus fluviatilis</i>	5	2,53
<i>Littorina neritoides</i>	10	5,07
Altres gasteròpodes	4	2,03
ESCAFÒPODES		
<i>Dentalium</i>	3	1,52
TOTAL	197	100

fer de forma antròpica o per l'acció de l'aigua i l'arena. Hi ha pocs *Dentalium*, Escafòpodes, entre el material de la Sarsa (1,52%).

A causa de la seua morfologia cilíndrica allargada els utilitzarien bé com a penjolls o com a separadors d'altres ornaments, encara que alguns autors els classifiquen com a granadura (peces de collar).

2. Les dents d'alguns animals també han estat utilitzades freqüentment com a penjolls a la Prehistòria. Normalment conserven la seua forma original, encara que algunes estan molt elaborades. Poden tenir una o més perforacions a la zona de l'arrel; les més comunament utilitzades són les incisives i canines atrofiades de *Cervus elaphus* (cèrvols), les incisives de l'*Ovis/Capra* (ovicàprids) i les dels *Bos domesticus* (bous); dels *Sus scrofa* (porc senglar) es van utilitzar les incisives i especialment les canines inferiors de mascles adults; I dels carnívors *Canis Lupus* (llop), *Vulpes vulpes* (rabosa) i *Felix Lynx* (linx), principalment les canines i poques vegades les incisives i premolars.

S'han trobat 12 dents utilitzades com a penjolls, totes d'animals salvatges, 3 canines de *Cervus*, 5 de *Sus scrofa* i 4 dels carnívors.

3. Altres tipus de penjolls són els elaborats amb fragments o ossos menuts sencers. En el cas de la Sarsa, s'ha trobat un sesamoide del gènere *Equus* (cavall) i un altre penjoll elaborat amb un os indeterminat.

Els anells formen el segon grup més nombrós d'adorns (46 parts-15,08%). Gairebé tots ells estan fets d'os, utilitzant la diàfisis dels ossos llargs de les ovelles i les cabres (33 peces-71,73%), també hi ha alguns fets de banya (7 peces-15,21%) i mol·luscos de closca d'origen marí (6 peces-13,04%) (Fig. 2).

La major part estan fragmentats i sense adorns, excepte sis que presenten diferents incisions més o menys elaborades a la part superior i inferior de les vores i un altre que té quatre menudes apòfisis arrodonides a la cara exterior, el qual s'exposa al Museu (Fig. 3).

Generalment són estrets i es caracteritzen per la seua mida menuda, la major part d'ells amb un diàmetre intern de 14-15 mm, encara que alguns no arriben a 10 mm i uns pocs superen els 17 mm.

Els braçalets de pedra ocupen el tercer lloc en els ornaments de la Sarsa (19 peces-6.22%). Dèsset d'ells estan fets d'esquist (pissarra), que és una roca metamòrfica composta de minerals laminars d'exfoliació plana, que fa que siga molt fàcil de treballar. Els dipòsits d'aquest tipus de roca més propers es trobaven a l'entorn d'Alacant, segons l'IGME també es troben a les serres de Callosa de Segura i Oriola (Fig. 4). Els altres dos estan fets de pedres més blanques de color gris.

La secció és de planta rectangular en molts casos i la perforació interior supera els 40 mm, la superfície és llisa i polida, i hi ha de diferents amplàries i gruixos. Normalment estan fets d'una sola peça, però la seua gran fragilitat facilita la seua fragmentació, així també trobem fragments amb una perforació als extrems, la funció de la qual seria, segons diferents autors, d'unir-los o per a utilitzar-los a mode de penjoll.

La granadura o grans (peces de collars) es caracteritzen per ser objectes simètrics menuts amb una perforació central, encara que alguns en tenen més, destinats a ser enfilats en sèrie. Es poden utilitzar agrupats per formar polseres, collarets o turmelleres. Hi ha de diferents formes: discoïdal, cilíndrica, globular, troncocònica, bitroncocònica, de peix, de vèrtebres, etc. La matèria primera utilitzada és molt variada, d'origen animal: os, dents i banya de *Cervus*, i closques de mol·luscos bivalves o escafòpodes. D'origen mineral: pedra calcària i l'esquist o pissarra; també n'hi ha algun de ceràmica.

A la cova de la Sarsa s'han trobat 9 grans o peces de granadura, que suposa el 2.93% del total d'adorns. D'aquests, 6 són discoïdals i estan fets amb la closca dels mol·luscos d'origen marí, especialment *Conus*, 4 tenen la cara externa convexa i còncava la interior i els altres 2 tenen les cares planes i paral·leles entre si.(Fig. 5).

Hi ha 2 peces de granadura cilíndriques fetes amb diàfisis d'os sense determinar; també hi ha 1 gra realitzat amb una vèrtebra d'un peix que conserva la seua forma anatòmica i aprofita el canal medul·lar que s'ha ampliat artificialment per enfilat-lo (Fig. 6).

Les agulles són objectes d'os en forma allargada, l'extrem distal de les quals té forma de punta i el proximal, també diferenciat, pot ser en forma cilíndrica o aplanada. No presenten cap tipus de perforació, així doncs se subjectarien directament a la vestimenta. Generalment estan fetes amb la diàfisis dels ossos llargs i les costelles de grans mamífers. De la Sarsa disposem d'un exemplar amb el cap diferenciat fix, del tipus Epatulada subcircular.

Les plaques són peces planes, generalment de forma rectangular, que poden presentar o no perforacions. Les que estan perforades poden tenir una gran perforació central o múltiples perforacions de mida menuda. El material utilitzat és la pedra o l'os de gran mamífer. El seu

Fig. 2 - Matriu d'anell sobre fèmur de remugant.

Fig. 3 - Anells decorats

Fig. 4 - Fragments de braçalet

ús és no està clar, alguns autors pensen que s'utilitzarien com a botons per a subjectar la vestimenta amb teixits vegetals a través de la perforació. De la Sarsa hi ha 2 plaques òssies que tenen un gran forat central, un d'ells, amb una perforació de 16 mm, està exposat actualment al nostre Museu (Fig. 7).

Els discos són objectes circulars que poden presentar o no perforació cèntrica. El material utilitzat és divers,

Fig. 5 - Granadura de mol·luscs marins.

Fig. 6 - Vèrtebra de peix

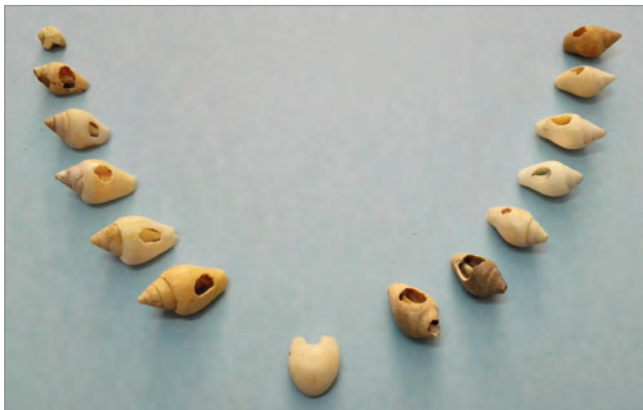

Fig. 8 - Recreació hipotètica d'un collar de *Columbellas rustica*

Fig. 9 - Recreació hipotètica realitzada amb diferents tipus de penjolls i granadura

Fig. 7 - Placa

pedra, closca o os. Tenim 4 discos de la Sarsa, 2 són de pedra i 2 d'os, els de pedra presenten una gran perforació central (14-25 mm) i a més, un d'ells té també dues perforacions laterals. D'os en tenim un, que està fet amb una ròtula d'un gran mamífer, conserva la seua forma anatòmica perquè la seua secció és bitroncocònica i a la part superior s'aprecia el començament d'una perforació.

A la Sarsa també s'han trobat 9 **petxines no perforades** de mol·luscos marins, tant bivalves (*Spondylus*) com gasteròpodes (*Columbella*). Encara que no tenen cap tipus de perforació, mostren signes evidents d'ús i algunes fins i tot contenen restes de pigments, per tant creiem que podrien haver format part de l'ornament personal.

També s'han trobat **ossos decorats** de xicotets i grans mamífers i fins i tot de banyes, generalment rectangulars o allargats que tenen una decoració incisa de motius geomètrics, fets amb un instrument de sílex. De la Sarsa hi ha 5 exemplars en el SIP, com a mínim dos d'ells estan fets de banya de Cervus. Encara que la seua utilitat no és clara, la seua morfologia i la seua minuciosa elaboració ens podria estar indicant, com les peces anteriors, que formen part de l'adorn personal (Fig. 8 i 9).

La singularitat de la matèria primera d'alguns adorns, tant de les petxines o de les roques, com els esquists, el subministrament dels quals requeriria contacte i intercanvi i l'habilitat de recórrer llargues distàncies de més de 100 Km, ens suggereix l'estima que tindrien per aquests materials, l'escassetat dels quals els faria més valorats, amb tot el que això implica.

Aquestes dades són només una xicoteta mostra, hi ha encara molt per fer, la cova està escassament excavada i ens cal preservar-la dels espoliadors i dels furtius, només així podrem reconstruir, de forma fefaent, la vida dels nostres avantpassats que habitaren a la Sarsa.

Isabel Collado Beneyto